

ГАСКАЛА: ШЛЯХ ДО АСИМІЛЯЦІЇ ЧИ СПОСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСТВА НА ВОЛИНІ У ХІХ СТ.

У статті проаналізовано діяльність єврейського просвітницького руху – Гаскали у Волинській губернії у ХІХ ст. Визначено його значення для збереження та розвитку єврейства в регіоні.

Ключові слова: євреї, Волинь, Гаскала, асиміляція, збереження ідентичності.

Гаскала – єврейське просвітництво, рух, який виник серед євреїв Німеччини у ХVІІІ ст. і проголосив можливість злиття основ юдаїзму з ідеями західної гуманістичної культури, з'явився на українських теренах у ХІХ ст. Питання історії розвитку культури й освіти єврейського народу досліджували в ХІХ ст. С. Дубнов, І. Оршанський, М. Моргуліс, Ю. Гессен, Т. Гінзбург, А. Паперна, Т. Ротенберг, М. Новоселицький, Л. Біншток, І. Шульковський, Д. Магїд, Я. Каздан. Наприкінці 80 – на початку 90-х років ХХ ст. огнологічні дослідження в Україні активізувались. Українська історична наука збагатилася новими працями з юдаїки. Проблеми історії єврейської культури та освіти досліджують М. Бармак, Ю. Поліщук, О. Іващенко, О. Найман, Я. Хонігсман, А. Подольський, М. Андрійчук, В. Надольська, М. Лутай.

Наприкінці ХVІІІ ст. унаслідок поділів Речі Посполитої значна територія Правобережної України, зокрема землі Волині, опинилися в складі Російської імперії. На цих землях, окрім корінного населення - українців, мешкало багато євреїв, які масово почали тут селитися ще з часів Люблінської унії. Початок загальної освіти євреїв розпочинається в 40-х роках ХІХ ст. Цей рішучий крок уряду Російської імперії викликав доленосний переворот у їх житті. Складність була в тому, що євреї північно-західних губерній залишалися охоронцями релігійної догми та правовірного юдейства, а південно-західні наприкінці ХVІІІ ст. стали розвивати хасидизм. Хасидизм – релігійно-містичний напрямок в юдаїзмі, який виник у середині ХVІІІ ст. і широко розповсюдився в Східній Європі. Засновник його – Ізраїль-Бен Еліезер Баал-Шем-Тов (1700-1760 рр.) протиставив рабинській ученості віддану "віру серця". Між тим з'являються євреїв, які прагнуть європейської освіти. Проблемою для них стала корпоративність життя єврейських громад, де загальна освіта знаходилася під заборонаю. Ті євреї, до яких пробився промінь свободи й просвіти, що відкривав їм шлях до нового життя, вимушені були вивчати іноземні мови та інші предмети європейської освіти таємно. У першій половині ХІХ ст. їх можна прирівняти до своєрідних масонів. Вони спілкувались, як змовники, мріяли про часи, коли їх єдиновірці побачать нове джерело життя, яке принесе до наукових знань, європейської освіти, успіху у всіх сферах діяльності. Ці люди повинні були виконувати подвійну роль - підігравати своїм невігласам-єдиновірцям та збільшувати коло своїх прихильників. У 1860 р. кореспондент газети "Рассвет" писав: "Сумно дивитися на таке положення єдиновірців наших, які ще до цього часу не можуть вирватися з тісної колії, у яку втиснула їх історія. Від них ми не маємо права навіть вимагати потягу до реформ. Досить і того, що, відриваючись у суботні і святкові дні від важкої праці і турбот, вони присвячують час релігійним заняттям із Талмуда і Святого писання" [1].

У часи, коли відбувалася непримиренна боротьба між хасидами, ортодоксальними рабиністами і прихильниками європейської гуманістичної культури, на українські землі розповсюдилася нова духовна течія, яка зародилася в Німеччині і називалася "мендельсонівською" за іменем берлінського філософа М. Мендельсона (1729 - 1786 рр.). Вона стала ідейним підґрунтям для Гаскали – єврейського просвітництва. Освічені прогресивні єврейські діячі вважали, що для відродження єврейської нації необхідна загальна освіта, опанування досягнень

європейської науки та культури. Тільки це допоможе єврейському суспільству в боротьбі за виживання в нових соціально-економічних і суспільно-політичних умовах та сприятиме його розвитку.

Думки про просвіту єврейського народу, реформи національного побуту стали проникати в суспільну свідомість переважно через літературну пропаганду. У цій галузі виключну роль мав Ісаак-Бер Левінзон (1788-1860 рр.), якого можна вважати засновником нової єврейської науки в Російській імперії. Він більшість років свого життя мешкав на Волині, народився й помер у Кременці, деякий час жив у Радзивиліві, працював домашнім учителем у Бердичеві. Уже в дитинстві І.Б. Левінзон виявив видатні здібності. У 10 років він написав твір каббалістичного змісту й отримав позитивну оцінку рабинів. Під керівництвом батька вивчив польську та російську мови, загальноосвітні предмети, що було незвично для єврейського середовища. Познайомившись із видатними представниками Гаскали з Галіції меценатом І. Перлем (1773 – 1839 рр.), сатириком І. Ертером (1792 – 1851 рр.), Н. Крохмалем (1785 – 1840 рр.), вирішив присвятити своє життя справі просвіти єврейського народу. Метою його життя стали критика застарілих форм побуту та пошуки нових шляхів для подальшого розвитку єврейської спільноти. Фанатики-хасиди переслідували І. Левінзона, вбачаючи в ньому небезпечного вільнодумця. Найбільш відомий твір просвітителя – "Теудо-Бейсроель" ("Повчання Ізраїлю") – був виданий у 1828, 1855, 1878 і 1900 роках. І. Левінзон на основі текстів Талмуда і творів рабиністичної літератури обґрунтовував, що вивчення єврейської мови є священним обов'язком для кожного єврея, але не заборонено знати іноземні мови, а особливо державну, адже вона необхідна для особистого, громадського й суспільного життя. Він писав, що вивчення світських наук не загрожує релігійно-національним почуттям. Більше 40 років, протягом яких І. Левінзон проповідував ідеї Гаскали, прожив він у матеріальній скруті. Він писав: "Довго я терпів злидні, бідність, знеславлення і переслідування; часто був жертвою розлючених фанатиків із народу мого" [3, с. 7]. За книгу "Повчання Ізраїлю" за наказом Миколи I письменнику була видана одна тисяча карбованців для друку. І. Левінзон неодноразово звертався до уряду Росії за субсидіями й допомогою, бо розумів, що культурна реформа не могла здійснитися без підтримки влади. Але його головна надія – це сила народного розуму, духовна еволюція єврейства зсередини. Тяжко хворий просвітитель вивчав сірійську, халдейську, латинську та європейські мови, філософію, політичні науки, писав твори, які видавалися в перекладі на англійську та німецьку мови, брав участь у суспільно-політичному житті як правозахисник.

Як прогресивні єврейські діячі, так і уряд Російської імперії розуміли, що реформи треба починати з освіти. Важливе значення для її розвитку мало Положення 1835 р., згідно з яким рабин вважався головним начальником усіх шкіл і синагог. Діти євреїв обох статей могли навчатися у всіх закладах, державних і приватних, з дозволу міністра народної освіти студенти-євреї приймалися за державні кошти. Ті, які отримали ступінь кандидата, магістра, художника, могли просити особистого почесного громадянства, а отримавши ступінь доктора, – спадкового.

У 1841 р. урядом Російської імперії була поставлена мета діяти на моральну освіту нового покоління євреїв через посередництво єврейських училищ у дусі, протилежному талмудичному вченню. Хоча Положення 1804 р. відкрило євреям дорогу до загальних навчальних закладів, кількість осіб, яка скористувалася цим правом, була надзвичайно малою. На Волині переважна більшість єврейського населення відмовлялася від загальноєвропейської освіти. У маленьких містах і містечках Волинської губернії євреї відчували тягар і приниження від свого безправ'я. Тому освіта єврейських дітей і юнацтва мала суто релігійно-національне забарвлення. Такий стан речей спонукав наприкінці 30-х рр. XIX ст. міністра народної освіти С. Уварова до рішучих дій щодо єврейської освітньої реформи. Він і раніше висловлювався про необхідність налагоджувати освіту серед єврейських мас. Був складений перспективний навчальний план нових шкіл, у яких, крім єврейських,

викладалися б і загальні предмети. У 1841 р. С. Уваров запросив до Санкт-Петербурга М. Лілієнталь і доручив йому розробити план і структуру реформи.

М. Лілієнталь вів листування з питань освіти з євреями, які жили за кордоном. У 1842 р. він об'їздив губернії смуги осілости, побував у Житомирі, Бердичеві, зустрічався з представниками єврейських громад, виступав на багатолюдних мітингах. Зібравши величезний фактичний матеріал із питань удосконалення єврейської освіти, М. Лілієнталь узяв активну участь у роботі "Комісії для освіти євреїв в Росії" (1842 р.), яка була створена урядом для підготовки проекту закону 3.11.1844р. [2]. С. Уваров і члени комісії намагалися знайти вирішення такої складної проблеми, як примирити імперські інтереси щодо руйнування традиційної релігійної освіти та тривогу єврейського населення про збереження її самобутності. Програма шкільної реформи декілька разів перероблялася, поки не була узаконена. Відповідно до "Положення 1844 р." ули відкриті казенні училища, розроблені нові правила про приватні навчальні заклади.

Та виховане на патріархальних традиціях єврейство Волині в переважній більшості зустріло нововведення вороже, відчуженість зростає. Хоч у законі було сказано, що з реальних наук можна ввести в програму викладання додаткові курси: бухгалтерію, геометрію, механіку, відомості з історії, фізики, хімії, з'єднаної з технологією, малювання, про порядок і форму судочинства, особливо в справах, які стосувалися торгівлі, єврейські громади намагалися відкинути ці пропозиції, вбачаючи в законі небезпеку для традицій юдаїзму. Адже в Положенні 1844 р. було чітко зазначено, що відчуження євреїв від загального громадянського устрою та від корисної праці спонукало уряд застосувати заходи до знищення цього зла.

У другій половині ХІХ ст. на Волині створилася система освіти євреїв, яка складалася з початкової традиційної (хедери, талмуд-тори, ієшиботи, молитовні та суботні школи), приватних і казенних училищ.

Велике значення для просвіти євреїв мали Житомирське рабинське училище (1847 – 1873 рр.), Житомирське єврейське ремісниче училище (1862 – 1884 рр.) та Житомирський єврейський учительський інститут (1873 – 1885 рр.). Існування єврейського навчального закладу гімназичного рівня в Житомирі було надзвичайно важливим. Це констатував кореспондент газети "День" у 1871 р.: "Рабинські училища є і повинні бути гімназіями для євреїв, це їх пряме й дійсне призначення. Іншого значення, крім загальноосвітнього, вони до теперішнього часу не мали. Рельєфним доказом на користь цього погляду служить той величезний відсоток єврейських студентів, який рабинські училища надають до наших університетів. Більше двох третин рабиністів – щорічних випускників, незважаючи на всякі перепони й негаразди, раніше чи пізніше вступають до вищих навчальних закладів" [4].

Християни-протівники рабинських училищ вважали, що такі навчальні заклади є розсадниками талмудичного правовір'я і пронизані духом єврейської винятковості. Єврейські діячі Гаскали активно підтримували суто єврейські навчальні заклади. Лев Біншток – викладач Житомирського рабинського училища – писав: "... між тим єврей, після закінченню курсу в гімназії чи університеті, залишався по суті євреєм, якимось відірваним від своєї громади і поняттями, і поведінкою, і характером мислення, і не міг діяти на те середовище, з якого вийшов. Ось чому ці супротивники погоджуються скоріше пожертвувати декількома особами для загальних закладів, – в надії, що ці особи будуть завжди стояти осторонь від єврейства, – чим влаштувати особливі єврейські училища, у яких вихованці проникають у всі прошарки єврейського народу і тривожать добру старовину..." [5, с. 37].

Свою думку про негативне ставлення євреїв до випускників рабинського училища протівники єврейських шкіл підтверджували зазначенням того, що єврейські громади поряд із казенними рабинами вибирали для виконання релігійних потреб духовних рабинів, яким призначали досить велике утримання, а казенним платили дуже мало.

Проблемою було те, що деякі рабини, які закінчили рабинське училище, загострювали негативне ставлення єврейських мас до цих навчальних закладів, бо відкрито порушували релігійно-обрядові правила й закони. Тому рабинів з училищ євреї намагалися не вибирати. Ті вихованці рабинських училищ, кому вдалося зайняти посаду рабина, найчастіше потрапляли у вкрай складні умови. Вони повинні були діяти в дусі урядових вимог і викликали незадоволення з боку пастви, від якої знаходилися в матеріальній залежності.

З душевним болем Л. Біншток писав: "... яке жалюгідне становище вихованця, який закінчив курс із званням рабина. Довго подорожує він із міста в місто, поки яка-небудь громада вибере його в рабини. Рабини не призначаються, а вибираються самими єврейськими громадами. Припустимо, що йому вдалося нарешті знайти таку доброзичливу громаду; положення його через це далеко ще не забезпечене, бо рабини вибираються тільки на три роки. Після закінчення першого триріччя рабин знову підлягає виборам і неприємностям, які їх супроводжують. Громада, яка знає всі проблемні обставини рабина, пропонує йому надзвичайно важкі умови. Рабин повинен погодитися на умови, які пропонує громада, чи поступитися своїм місцем іншому кандидату, яких при виборах достатньо. Наслідки такого положення рабина дуже сумні" [5].

Проблема становища молодого рабина-випускника рабинського училища надзвичайно турбувала прогресивних єврейських діячів. Кореспондент газети "День" у 1871 р. писав: "Що ж залишається робити молодій людині, яка тільки що вийшла із закритого закладу і яка не має нічого, окрім рабинського атестату. Прощайте, прекрасні теорії Мендельсонівської тенденції! Промучившись деякий час, вона, нарешті, заглушує своє молоде благородне почуття і відправляється в те ж моральне болото, у яке вже до неї потрапило декілька десятків її товаришів, так само як і вона, переможених у нерівній боротьбі" [6].

Нові суспільно-економічні й політичні умови, у яких проживали євреї Волині у XIX ст., вимагали від рабинів вирішення тих завдань, які поставила сучасність. "Тепер, коли євреї все більше починають входити у склад громадянського суспільства, коли перед ними відкривається все більш широке поле діяльності, – вважав І. Горовиць, – більшість ритуалів і звичаїв, які склалися у середні віки стають несвоєчасними і навіть не придатними для виконання більшості синів Ізраїлю. О такій порі одне з найголовніших завдань рабинів є в тому, щоб узгодити релігійні настанови з духом часу, очистити релігійний закон від усіх сторонніх людських домішків, виділити суть зерна з історичного лушпиння, яке утворилося. Дух часу потребує від рабинів-служителів синагоги глибокого розуміння як релігії, так і всієї сучасності. Тут уся поверхнева загальна освіта ні до чого не послужить: рабин повинен ґрунтовно і практично знати сучасний світ у всіх відношеннях. Його знання, вченість і діяльність не можуть вже більше обмежуватись сферою обрядів. Він повинен не тільки навчити й стежити за виконанням обрядів, але науково-освіченим розумом проникати в глибину релігійного знання і просвіченим духом пізнавати істину; він повинен уміти відокремлювати форму від сутності, букву від духу. Тим, хто довірився його керівництву, він повинен бути в стані давати настанови в найважливіших випадках життя, і пояснювати їм їх матеріальні й духовні інтереси. Переважніше за все він повинен бути здатним роз'яснювати становище їх у державі, навчати їх громадських обов'язків, натхненною істинно-освіченою мовою повинен він заохочувати їх до виконання громадських обов'язків. Він докладно повинен знати вимоги часу, дух державних законів, характер і вдачу своїх християнських співвітчизників, повинен прагнути того, щоб привести до згоди з усіма цими життєвими елементами ту громаду, яка поставила його на чолі себе" [7].

Траплялися випадки, коли рабинами ставали талановиті юнаки, які були шанованими особами єврейської громади довгий час. Так, випускник Житомирського рабинського училища Іссер Ісаевич Кулішер, який навчався за державний рахунок, отримав звання рабина, був направлений на роботу викладачем арифметики і комерційних наук у Бердичівське училище другого розряду. Але повернувся до

Житомира, оскільки Житомирська єврейська громада обрала його рабином. Одночасно він працював із вихованцями Житомирського рабинського училища, готуючи їх до практичної діяльності. 20 березня 1863 р. І. Кулішера призначили членом Волинської губернської єврейської училищної комісії, а 10 квітня 1865 р. — членом Волинського губернського статистичного комітету. 10 серпня 1865 р. євреї Житомира знову обрали його рабином. Він отримав почесні права купця першої гільдії без права торгівлі та письмову подяку губернатора за допомогу хворим і самовідданість під час епідемії холери. 7 листопада 1870 р. І. Кулішера Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор призначив почесним блюстителем Житомирського єврейського ремісничого училища. На шостий строк рабинської посади Іссер Кулішер був обраний 31 грудня 1878 р., що було винятком із правил. Його самовідданість справі, порядність, освіченість високо цінували громадяни Житомира. Саме про таких рабинів писав І. Горовиць: "За законом рабин не має ніякої влади, ніякої переваги і ніякого авторитету, за винятком тих, які визначає за ним сама громада в силу його вченості й благочестя. Але і в цьому обмеженому колі діяльності він, як духовний наставник, блюститель чи лікар душ, як справедливо називає його Маймонід, повинен відрізнятись від інших членів не тільки повним знанням Талмуда, але й глибоким пізнанням світу й людей" [7].

Справедливо треба зауважити, що крім І. Кулішера, на Волині з почуттям відповідальності, добросовісно і кваліфіковано працювало багато випускників Житомирського рабинського училища. У звіті імператору про стан Південно-Західного краю в 1861 р. генерал-губернатор писав: "У масі єврейського населення ще сильні племінні упередження та національні забобони, які ускладнюють розвиток між євреями освіти й громадськості. Хоча деякі окремі явища вказують на послаблення в більш розвинутих євреїв релігійних забобонів і відчуження від християн. Так, у Житомирі й Бердичеві вибрані недавно громадами рабини, які закінчили курс у рабинському училищі й за своїм розумовим й моральним розвитком здатні набути впливу у громадах, які їх обрали" [8, арк. 35].

Тяжке становище випускників-рабинів змушувало прогресивних євреїв ставити питання перед урядом про те, щоб казенні рабини не вибиралися єврейськими громадами, а призначалися урядом, щоб їм платили державну зарплатню і було визначено пільги, які б давали їм почесне становище в суспільстві, та царат не прислухався до побажань.

Але, незважаючи на всі перешкоди, освітній рівень євреїв Волині зростав. Цьому сприяли випускники єврейських навчальних закладів, які отримали освіту у висококваліфікованих викладачів. Прикладом може бути адміністрація і викладацький склад Житомирського рабинського училища. Наглядачем підготовчих курсів Житомирського рабинського училища працював П.В. Вербицький – випускник Харківської духовної академії. Його директорами в різний час працювали Ковалевський (директор з 1849 р., православний, випускник фізико-математичного факультету Харківського університету) [9, арк. 3-10], з січня 1865 р. – випускник Віденського університету К. Павловський. За плідну працю на освітянській ниві К. Павловський був нагороджений тричі відзнаками "За зразкову службу", бронзовою медаллю в пам'ять російсько-турецької війни 1853-1856 рр., орденами Св. Станіслава другого ступеня, Анни другого ступеня і за сумлінне завідування навчальною частиною єврейського ремісничого училища орденом Св. Володимира третього ступеня. Яким (Іоаким) Костянтинович Ціммерман (директор з квітня 1859 р., уродженець Волині). У 1836 р. вступив на юридичний факультет Київського університету, був першим студентом-євреєм цього університету, у наступному році прийняв православ'я. Я. Ціммерман був магістром загальнонародного права, працював професором кафедри енциклопедії й законодавства в Ніжинському лицей князя Безбородька [10, арк. 13]. Коленко очолював Житомирське рабинське училище з 31 грудня 1862 р., випускник університету Св. Володимира, кандидат математичних

наук, православний, працював викладачем у першій та другій гімназіях Києва, раніше виконував обов'язки директора Рівненської гімназії [11, арк. 2-5].

Рівень підготовки вчителів-християн та службовців училища часто переважав рівень підготовки вчителів-євреїв, бо вони отримали спеціальну підготовку в середніх та вищих навчальних закладах і вміли прищеплювати інтерес до науки. У Житомирському рабинському училищі працював Г. Скальський – випускник університету Св. Володимира, який викладав математику і фізику, Є. Ізбицький – польський дворянин, випускник філософського факультету університету Св. Володимира зі ступенем магістра. Він написав дисертацію "О залогах бессмертия души", добре знав єврейську мову. Л. Біншток писав про Є. Ізбицького: "Неупереджений вчений, глибоко проникав у всі сторони єврейського життя. Мета – зробити євреїв корисними російськими громадянами. Він багато писав з єврейських питань і передавав свої погляди у вищій урядовій інстанції, він своїм живим словом посіяв добрі зерна у серця своїх учнів, і ці зерна, які впали на родючий ґрунт, глибоко вкоренилися й приносять добрі плоди. Короткочасне перебування його в училищі глибоко врізалось у пам'ять всіх його учнів. Лекції – вище задоволення для учнів. Заслуги його, як викладача, неоціненні" [5, №7, с. 233-239].

Також у Житомирському рабинському училищі працювали: Г. Бургініон – учитель малювання та правопису (римсько-католицького віросповідання, навчався у Кременецькому ліцеї, Київській другій гімназії, Імператорській академії мистецтв) [12, арк. 344]; З. Мишляєвський – учитель географії (закінчив Київську духовну семінарію, православний); В. Ляпідевський – викладач російської мови й літератури (православний, навчався в Тульській духовній академії, закінчив С-Петербурзький педагогічний університет) [12, арк. 250]; М. Рклицький – викладач історії та російської мови (православний, випускник Ніжинського ліцею князя Безбородька) [12, арк. 276]. Географію в училищі викладав О. Леневиц (римсько-католицького віросповідання, випускник фізико-математичного факультету університету Св. Володимира) [12, арк. 23], математику – М. Чеплевський (римсько-католицького віросповідання, закінчив Теофільпольське повітове дворянське училище, здав іспити у Волинській гімназії, був членом Волинської губернської єврейської училищної комісії) [12, арк. 506]. Учителем історії працював В. Радомський [12, арк. 191]. Математику і фізику з 1861 р. і до закриття закладу викладав випускник Віденського університету О. Шумський (уродженець Волині, дворянин, римсько-католицького віросповідання, магістр математики).

Євреї-викладачі хоч і не мали в більшості вищу освіту, але працювали натхненно і педагогічну майстерність набували у процесі своєї діяльності. Серед викладачів єврейських предметів – майстрів педагогічної справи – у Житомирському рабинському училищі треба виділити журналіста, поета, історика і видатного педагога Авраама-Бера Готлобера (юдей, міщанин Волинської губернії, отримав домашнє виховання, склав іспити на звання вчителя казенних єврейських училищ другого розряду у Волинській губернській єврейській училищній комісії, отримав подяку за написання граматики єврейської мови, видав переклад твору Франкеля "Із Єгипту", написав "Критичний погляд на історію караїмів". У 1866 р. він склав лист-звернення до всіх єврейських общин із закликом сприяти реформуванню шкільної освіти [12, арк. 138].

Лазар (Лейзор) Давидович Цфейфель – чудовий лектор, викладач Талмуда, користувався надзвичайною популярністю у вихованців (юдей, міщанин, освіту отримав у Могильовській іешиві) [12, арк. 42], видав у 1858 р. збірник віршів і статей, написав "Schalom al Israel" з метою дати об'єктивну оцінку ролі й значенню хасидського вчення, "Sanegor" (на захист юдаїзму, 1885 р.), "Cheschdono schel olam" (трактат із релігійної філософії, 1878 р.), "Nezach Israel" (про єврейство і його релігію, 1884 р.) та інші твори [13, с. 774].

Маркус (Мордехай) Моїсейович Сухоставер (іудей, міщанин, австрійський підданий, отримав домашнє виховання) написав філософський вступ до "More Nebuckim" Маймоніда й залишив у рукопису ряд нарисів із дослідження Біблії.

Хаїм Цебі-Гірш Лернер (уродженець Дубно Волинської губернії, юдей, міщанин, закінчив зразкове єврейське училище Штерна в Одесі, склав іспити в Рівненській гімназії, 22 роки викладав у Житомирському рабинському училищі єврейську мову). У 1859 р. в Лейпцизі вийшла з друку складена ним граматика єврейської мови, яка була схвалена Міністерством народної освіти і рекомендована як підручник у казенних єврейських навчальних закладах.

Цебі-Гірш Сегал (народився у Ковно Волинської губернії, міщанин, юдей, освіту отримав в домашніх учителів). Сегал викладав Талмуд, був типовим інтелігентом перехідного періоду в культурному розвитку російського єврейства, у ньому мирно співіснували хасидське вчення та ідеї Гаскали, добре знав Талмуд, володів французькою та німецькою мовами. Після його смерті Цфейфель видав частину його новел.

Викладачі-євреї Житомирського рабинського училища багато уваги приділяли поширенню прогресивних методів навчання, ознайомленню вчителів єврейських навчальних закладів із передовим прогресивним досвідом. Особливо багато в цьому напрямку зробив Йосип-Герш Мойше Паличинецький (народився у Волинській губернії, міщанин, закінчив приватне єврейське училище) [12, арк. 16], його перу належить ряд статей із практичної педагогіки, багато рукописів залишилося не опублікованими. Довгий час у рабинському училищі працював Ісаак Лейзорович Бакст (юдей, міщанин, навчався в ешиботі у Віленській губернії), викладав єврейський закон віри з 1849р. [12, арк. 126]. В училищі працювали Левін – учитель німецької мови та Давид Габель – учитель єврейської мови [12, арк. 15-20].

Плідно в поширенні серед євреїв знань працювали деякі інспектори Житомирського рабинського училища. Так, інспектор і викладач єврейської мови Яків Моїсейович Ейхенбаум був відомим діячем Гаскали, поетом, математиком, педагогом. Він – автор поеми "На – Кегаб" (з давньоєвр. "Битва"), яка була видана в 1840 р. у Лондоні, де Я. Ейхенбаум поетично виклав мовою Біблії правила шахматної гри. У Житомир Я. Ейхенбаум приїхав у лютому 1850 р. [12, арк. 1], знав німецьку і французьку мови, переклав на давньоєврейську "Елементи" Евкліда, а також "Курс чистої математики" французького вченого Луї Бенджамена Франкера (в аналітичній геометрії знайшов у Л. Франкера суттєву помилку в підрахунках). Літературна спадщина Ейхенбаума надзвичайно цікава.

Науково-просвітницькою роботою займався інспектор училища й викладач Зелік Яковлевич Слонимський (юдей), який протягом 1834-1863 рр. написав 15 наукових, методичних і науково-популярних праць єврейською мовою. Вони друкувалися в Берліні, С.-Петербурзі, Вільно, Житомирі. Серед них: "Алгебра", "Популярна астрономія", "Душа й тіло", "Єврейський календар" та інші. Через відсутність коштів не всі твори були опубліковані.

Загальноосвітні предмети викладалися російською мовою. Вивчення державної мови для євреїв було надзвичайно важливим, оскільки це був шлях до вищої освіти, до інтелектуальної і практичної діяльності в державі. Про значення вивчення російської мови красномовно висловився кореспондент газети "День: "Завдяки цим закладам, які вперше принесли живу російську мову до євреїв, російський елемент і просвіта широкими хвилями розлилися в масі єврейської молоді, і, сукупно із благодійницькими реформами височайше подарованими нам за минуле десятиріччя, учинили той переворот у внутрішньому побуті євреїв, який якщо не зараз, то в близькому майбутньому зробить їх цілком гідними громадянами російської держави..." [4]. Вивченню мов у Житомирському рабинському училищі приділяли велику увагу. Газета "Рассвет" писала: "Тут висловлюються мовою освіченою, літературною, привчаючи учнів не тільки правильно мислити, а й оформляти свою думку в пристойну форму..." [14].

При вивченні давньоєврейської мови (івриту) вихованці мали великі труднощі, адже євреї Волині в повсякденному житті розмовляли на ідиш. Але викладачі єврейських предметів робили все можливе, щоб їх учні добре володіли

мовою Талмуда, древніх рабиністичних текстів, виховувалися на єврейських традиціях.

У 1883 р. кореспондент "Недельной хроники Восхода" з Житомира писав: "...скільки світла істинної просвіти Житомир розлив навколо себе за останні 40 років, скількома рабинами, учителями й різноманітними інтелігентними людьми та діячами Житомир наділив не тільки багатьох великих міст, але й багаточисельні малі закутки південної Русі, які кишать хасидами" [15].

За даними перепису 1897 р., у Волинській губернії найбільш грамотними були протестанти (38,17%) і євреї (32,84%), мусульмани (27,27%), католики (22,78%), старообрядці (13,05%), православні (11,65%) склали найменш освічену частину населення. Якщо порівняти грамотність серед представників окремих націй, то тут євреї займали четверте місце: чехи – 59,03%, німці – 37,80%, росіяни – 37,01%, євреї – 32,63%, білоруси – 25,91%, татри – 25,53%, українці – 9,26% [16].

Ці дані свідчать, що Гаскала – єврейська просвіта – виконала своє завдання: євреї Волині зберегли давньоєврейську книжну мову – іврит, розмовну – їдиш, традиції юдаїзму, створили систему єврейської освіти і, незважаючи на важкі суспільно-політичні та правові умови життя та шовіністично налаштований управлінський апарат імперіалістичної держави, стали одним з освічених прошарків громадян Російської Імперії.

Список використаних джерел та літератури

1. *Рассвет*. – 1860. – № 14.
2. *Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем*. 10т. – СПб., 1908-1913.
3. Гессен Ю. *История еврейского народа в России*. Т.2 / М., Еврейский университет в Москве, 1993. – 502 с.
4. *День*. – 1871. – № 17.
5. Биниток Л. *Вопрос об еврейских училищах // Еврейский вопрос*. – СПб., 186. – с. 18-58.
6. *День*. – 1871. – № 16.
7. Горовиц И. *О раввинских училищах // Рассвет*. – 1860. – № 14.
8. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІАУ). – Ф. 442, оп. 38, спр. 881.
9. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІАУ). – Ф. 707, оп. 18, спр. 537.
10. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІАУ). – Ф. 707, оп. 25, спр. 131.
11. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 396, оп. 2, спр. 32.
12. ДАЖО. – Ф. 396, оп. 2, спр. 109, 256.
13. *Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем*. 15т. – СПб., 1908-1913.
14. *Рассвет*. – 1860. – № 28.
15. *Недельная хроника Восхода*. – 1883. – № 44.
16. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г.* – Т. 8, Волынская губерния. – СПб, 1904.

SUMMARY

The article analyzes the Haskala Jewish educational movement in Volyn' province in the 19th century.

Key words: Jews, Volyn' province, Haskala, assimilation, preserved identity.